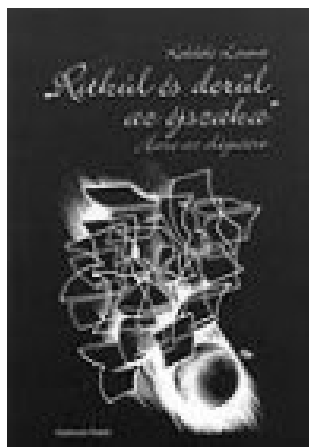

Kabdebó Lóránt: „Ritkúl és derúl az éjszaka”

(HARC AZ ELÉGIÁÉRT)

**Csokonai Kiadó
Debrecen, 2006
320 oldal, 1800 Ft**

Kabdebó Lóránt legújabb tanulmánykötete egy kutatói pályára elmúlt évtizedeinek reprezentatív összefoglalása: a kötetbe foglalt, különböző fórumokon már publikált, a legtöbb esetben újraírt-kiegészített dolgozatok gyűjteménye a szerző mániáinak, továbblépéseinek, pontos értékeléseinek és esetenkénti tanácsalanságainak összeszerkesztett le nyomata. A kötet rendezési elve nem a tanulmányok megírásának időbeliségét követi, sokkal inkább a bennük tárgyalt poétikai problémák kifejtése, rétegezése képez meg a kötetben egy feszes narratív ívet. Nem véletlenül használok a kimondottan suta „narratív ív” kifejezést, hanem mert Kabdebó tanulmányainak sorát olyan megkomponált történetnek látom, amelyben többé-kevésbé ismerős szereplők (költők, irodalmárok, tudósok...), akik egymással mindenféle bonyolult viszonyrendszerben állnak, próbálják tisztázni a többi szereplőhöz fűződő kapcsolataikat, megtalálni helyüket és leghitelesebb szerepüket a kabdebói forгатókönyvben. A szövegek legfontosabb módszertani stratégiája az egybelátás, összekapcsolás, a térben és idő-

ben elkülönülő események közös gyökereinek vagy metszéspontjainak felfedése. Illetőleg, ahogyan Kabdebó (Schrödinger nyomán) fogalmaz, azoknak a „hézagoknak” a létre való összpontosítás, amelyek a nyugati gondolkodás kauzális felszínén mutatkoznak, és amelyek felismerése és poétikai rögzítése Kabdebó szerint a modernség egyik specifikuma lenne. Nos, ez az állítás alighanem a kötet elméleti alapállásának egyik legmeghatározóbb kitétele: egyfelől jelzi, hogy a szerző a természettudományos és az irodalmi diszkurzusokat nem két különálló paradigmaként, hanem egy kulturális állapot különböző nyelvjátékokban kifejeződő megnyilvánulásainak tekinti, másrészt pedig megmutatja, hogy értelmezői stratégiája az összeolvasás, egybelátás, a szálak összefonása irányába mozdul el. De határhelyzetben pozicionálja magát a kötet a tekintetben is, hogy magyar szerzők poétikai eljárásainak elemzéséhez a kortárs európai természettudósokon és irodalmárokon keresztül jut el, illetőleg azért is, mert a tárgyalt poétikai eljárások a klasszikus és a másodmodernség határvidékén kimerült elméleti-technikai megoldásokra koncentrálnak. És végül abban az értelemben is, ahogyan – erre a későbbiekben térek ki – Kabdebó hágya át a határokat

saját szövegei közt, és kompilálja össze tanulmányainak egy részét régebbi írásainak egyes tömbjeivel.

A tanulmányok tere, ahogyan ez látszik, számos szempontból valamiféle köztes tér, ami azonban éppen nem hiányként, hanem jelentésteli mezőként válik az értelmezések tárgyává.

Az írások azt sugallják, hogy egy korszak meghatározó gondolkodási struktúrái nem szabdalhatók olyan egymástól függetleníthető diszciplínákra, amelyek között érdemes lenne merev határvonalakat kijelölni. Ez a módszer egyszerre poetizálja a természettudományokat, és helyezi (természet)tudományok kontextusba a kiválasztott irodalmi műveket. Kabdebó szerteágazó hivatkozásrendszere ugyan egyszer sem említi, de mintha Hans Vaihinger szelleme lebegne a tanulmányok felett, hiszen a természettudományos szövegek gyakorlatilag mint fikciók, nyelvi konstrukciók olvasódnak össze a hasonlóképpen nem igazság-elví lírai alkotásokkal, midőn azok gondolati, filozófiai tartalmai egymást támogatva, igazolva fonódnak össze. Jóllehet, pl. Szabó Lőrinc-kötete kapcsán, ez a módszer többekben is kritikai hevületet váltott ki, a magam részéről semmi kivetnivalót nem látok abban, ha egy korszak kulturális hálózatának szövedékét nem különálló fonatokként, hanem egymás mintázatáért (is) felelős szöttesként látjuk. Legalábbis abban az esetben, ha a korrespondenciák, megfeleltethetőségek és kapcsolódási pontok lokalizálása nem merül ki az azonosságokra való szimpla rácsodálkozásban, hanem továbbgondolásra és továbbértelmezésre sarkalló megfigyeléseként jelentkeznek. És ebben az esetben többnyire erről van szó. A kötetet felvezető dolgozat (*Ritkúl és derül az éjszaka*) több tekintetben is tisztázza a tanulmányokat összekötő szemléleti alapvetéseket, jelzi azokat a lényegesnek tekintett szempontokat, amelyek a későbbiekben tárgyalt szerzők vagy művek közös vonatkozási pontjai lesznek. A már említett, a természettudományos és a poétikai gondolkodásban párhuzamosan jelentkező schrödingeri „hézagok” retorikai-grammatikai megjelenése a továbbiakban így mint a dialogikus és szintetizáló jellegű versszerkezet tárgyalódik. Mindez természetesen nem pusztán verstechnikai problémaként kerül bemutatásra, hanem szubjektumelméleti, létértelmezési kérdésként is visszaolvasódik a megidézett tudományos diszkurzusokba. Itt jegyzem meg, hogy jóllehet a kötet egyik leggyakoribb terminusa a *dialogicitás*, a tanulmányok argumentációja szerencsére nem ismétli imamalomszerűen a maga dialóguskészségét, ami a legtöbb esetben köztudomásúlag a dialógusképtelenség egyik csalhatatlan jele. Kabdebó viszont hál’ istennek nem foglalkozik túlzottan a maga által lefektetett premisszák elméleti körülbástyázásával – ami rigorózusabb irodalomtörténeti szempontok felől akár kárhoztatandó is lehet –, hanem felhasználva a kortárs elméletek és szakirodalmak aktuális meglátásait, beleágyazza azokat saját narratívájába és elmeséli a maga izgalmas történetét a XX. század első évtizedeinek líratörténeti (azaz művelődés-, filozófia- és tudománytörténeti) változásairól. Mindezt azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a XX. század eleji magyar líra bizonyos kezdeményezései a kortárs európai irányzatokba ágyazottan legyenek értelmezhetők, azt bizonyítva, hogy a honi költészet legalább néhány lényeges ponton párbeszédképes lehet az európai poétikai fejleményekkel. Ez azonban – függetlenül most attól, hogy a tanulmányszövegek mennyire képesek ezt meggyőzően bizonyítani – felvet olyan elméleti kérdéseket is, amelyeket érdemes nagyon röviden megfogalmazni, minthogy talán árnyalhatják kicsit a módszer egynémely problematikus vevőjét. Kabdebó a nemzeti irodalmat a „világirodalom” terminusai és

trendje felől olvassa, terminológiai apparátusa, korszak-meghatározásai, poétikai szabályai ennek fényében értelmezik az itthoni eseményeket. Ha igaznak tekintjük, hogy a kánon (a maga elméleti apparátusának háttérjéig is ideértve) mintegy elolvassa helyettünk a művet, akkor az is igaz, hogy a kis népek kánonjai maguk is „más” (világirodalmi) kánonok olvasatai, s az átvételek gyakorta lehetnek félrevezetőek, de legalábbis pontatlanok. Hiszen korántsem bizonyos, hogy a fogalmak, kategóriák lényege ugyanaz lenne akkor, amikor nem ugyanazokra a kultúrákra vonatkoztatjuk őket, mint amelyekben a meghatározások létrejöttek. Mondjuk, a szimbolizmus paradigmatis poétikájának tekintve Mallarmé művészetét, mennyiben érvényes ez a kategória Ady esetében? Vagy pl. hogyan is értendő hazai viszonyok közt a „posztmodern” kifejezése? Ugyanazon modernség után lennénk, és ezek szintén hasonló poétikai helyzetben, mint mondjuk az angolszász kultúrák? (Ez utóbbi kérdés aktualitását most az adja, hogy a tanulmánykötet Szabó Magdával kapcsolatban több ízben említi ezt a terminust, ami, azt gondolom, így többszörösen is kérdéses azért...)

E kategóriák általánosítása voltaképpen az esetit teszi paradigmatickussá, megkísérli totalizálni a pillanatnyit, a „centrum” irányába közelíteni a „perifériát”. Esetünkben valóban ennek lehetünk tanúi, hiszen Ady, Szabó Lőrinc, Kassák vagy József Attila poétikai megoldásainak egyes részalmozgásai azért emelkednek ki az életművek egészéből, és kapnak kiemelt jelentőséget, mert a kortárs elméleti áramlatok fogalmi szűrőjén át nézve ezek lesznek leginkább megragadhatók, illetve a szerzők így lesznek leginkább illeszthetőek a XX. század elejének európai trendjéhez. Az újraolvasás igénye az újraanonizálás, vagyis a „centrum” irányába történő elmozdítás szükségességének hallgatóságos feltételezésén nyugszik, ami természetesen részint annak függvényében válhat sikeressé, hogy az újraértékelő szempontrendszer mennyire képes átfogó változást előidézni az adott poétikai világot illetően. A *Margita európai rokonai* c. tanulmány Ady-újraértelmezése így pl. talán kevésbé sikeres e tekintetben. A tanulmány ugyanakkor nem érdemtelenül került a kötet elejére, hiszen Eliot, Pound, Benn, Yeats, Cendrars, Conrad poétikai és szubjektumleírási technikáinak összevetésével nem csak a korszakot meghatározó szemléletváltás irányát ragadja meg, hanem egyúttal ki is jelöli azokat a stabil viszonyítási pontokat, amelyekhez a tanulmányok majd értelmezői stratégiájukat igazítják a későbbiekben. Nem csupán abban, hogy személyiség és nyelvhasználat közös előfeltételezettségének, a személyiség nyelvi konstituálásának, az én oszthatóságának és a másság felőli megértésének poetizálódása lesz kitüntetett vizsgálódási pontja a kötetnek, hanem mert az imént felsorolt alkotók, vagy alkotókhoz kapcsolódó szövegek fognak minden egyes tanulmányban mérceként szolgálni a hazai szerzők újraolvasása során. Ez egyrészt persze koherenciát, letisztázottságot biztosít a tanulmányszövegek között, másfelől viszont esetenként, többedszer olvasva a hasonlóképpen felfogott szövegpéldákat, a monotonia érzetét is keltheti az olvasóban. Az említett Ady-tanulmány gazdagon illusztrált korszakképe, az összeolvasott szövegekből kirajzolódó költészettörténeti horizont megrajzolása elsősorban a XX. század első évtizedei európai irodalmának szemléletváltásáról tudósít meggyőzően. Lírai és prózai alkotások, illetőleg Planck, Heisenberg nézeteinek összeszövése sokirányúan jelzi a kulturális térben jelen lévő szemléleti irányváltás(ok) vektorait, ráadásul ez a tanulmány tartalmazza a kötet egészének belső tükrékként kezelhető szöveget is. „A rövidlátó, szegény Ady Endre: Hamlet királyfi, én?” címet viselő pszeudo-vers ugyanis nagyon

szellemes összeollózása a korszak azon költeményeinek, melyek szubjektum képe, a versnyelvben megjelenő én-problematikája, egy-egy perszóna körül kikristályosodó poétikai szervezettsége mintegy általános képét adja a lírai paradigmaváltás kitüntetett mozzanatának. A verselemek úgy illeszkednek egymáshoz, hogy egységes (rétegzettségében is homogén) szöveget, mintegy a Korszak Versbeszédét jelenítik meg, amiképpen Kabdebó kötetének hasonló – összeszövésen, egybelátáson alapuló, különböző tömböket egymáshoz illesztető – megformáltsága is egy végtelen szöttes benyomását kelti. Viszont talán ebben a tanulmányban látszik – számomra – kevésbé meggyőzőnek, hogy Ady újraértésének választott szempontrendszeré mennyiben képes hatékonyan átformálni a költővel kapcsolatos (poétikai) ismereteinket. Ady amúgy is kemény dió, hiszen az ő életműve sosem csupán irodalmi jelenség volt, hanem ideológiaképző stratégiák ütközőpontja, az esztétikum valamilyen módon az ideologikum szabályozása alatt, annak – néha – mellékes következményeképp társult az értelmezésekhez. A gondolatmenet kiindulópontja, hogy az „európai költészet éppen a *Margitával* egyidőben fogalmazza-alakítja azokat a verseket, amelyeket a század nyitányaként a klasszikus modernséget átalakító dialogikus paradigma előalakzataként ünnepel azóta is a század befogadástörténete.”¹ Az említett Ady-vers így részint időbelisége okán, részint pedig a benne megképződő személyiségszerp („köztes vidéken élő köztes ember”) miatt lesz annak példája, hogy „azzal a korról poétikailag összhangban lehetett Ady Endre, megvolt költészetének az egyidejűsége.”² Kabdebó érvelése és koncepciója ugyan gazdag részletességgel elemzi a *Nyugat* modernizációs törekvéseit, a magyar századelő versfeldolgozásának egymással is polemizáló elképzeléseit, és mindezeket izgalmasan olvassa vissza az európai modernség kifejezésformáinak világába, Ady dialógusba léptetése ezzel a modernséggel mégis kissé kényszeredettre sikerül. Nem is csak azért, mert a fölérendelt lírai én meghatározó jelenléte, Ady „explozív individualizmusa” (© Kulcsár Szabó Ernő) nehezen látszik úgy általában összeegyeztethetőnek a szubjektum osztottságát manifesztáló poétikai formákkal. Hanem mert a példázatként elemzett vers az életműben betöltött – a tanulmány által is hangsúlyozott – magányos helyzete, egyedisége, kivételezettsége okán nem nyújthat elégséges adalékot általánosabb következtetések levonására. Világos, hogy a kérdésirányokat és a szempontokat az aktuális jelen szabja meg, és hogy a *Margita* innen nézvést sokatmondó kezdeményezésként is láttatható: mindazonáltal – és immár a tanulmányíró összegző kérdését idézem – „mennyit változtathat mindez mai recepcióján?”³

A kötet írásai közül *A nyugati gondolkodás hézagai a poétikában* című 2003-as szöveg az a munka, amelyben legösszefogottabban, és az elméleti tisztázás legpontosabb igényével jelentkezik a korszak szellemi állapotának leírása. A kötet eddigi tanulmányainak útkeresése, problémafelvetései mintha itt találnának valamiféle közös horizontot, ráadásul mivel az előző szövegek némely meglátásai, részeredményei, vizsgálati szempontjai egy tágabb kontextusba ágyazottan tűnnek fel benne, a szöveg mintha visszamenőleges erővel is újrarendezné, újraértelmezné az eddig olvasottakat. A természettudományos párhuzamok mellett itt olyan irodalmi-képzőművészeti példák is igazolják Bohr (Heisen-

¹ Kabdebó Lóránt: „Ritkúl és derül az éjszaka” (Harc az elégiáért) Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006, 20.

² Ib. 45.

³ Ib. 45.

berg nyomán kifejtett) ismeretelméleti jelentőségű gondolatát, mely szerint „az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk”,⁴ mint Homérosz vagy Dürer alkotásainak bemutatása, ahol a művész beilleszti magát a műalkotásba. Ez a meglátás a megfigyelő pozícióját a megismerés eredményét befolyásoló tényezőként értelmezve végső soron a megismerés perspektivikus jellegét hangsúlyozza. Ha a megismerés eredménye elválaszthatatlan a megismerői aktustól, akkor a „megismert” világ nem egyszerűen a választott perspektíva által teremtett struktúra, hanem olyan mozaik, amelynek egyik eleme teremtőjét is magában foglalja, mintegy szignálja a létrehozott alkotást. (Ha már narratív műalkotásnak neveztem Kabdebó kötetét az imént, érdemes azt is észrevenni, hogy Szabó Lőrinc maszkjában maga Kabdebó is saját alkotásának szereplőjévé teszi magát akkor, amikor a költő *Csillagok közt* c. versét idézve testesíti meg magát: „ha itt és most és én tekintem: így forognak a csillagok!”.⁵ Megismerői pozíciója ezzel nem csupán belerajzolódik az általa teremtett (szöveg)világba, hanem allegorikusan meg is kettőzi az általa elemzett ismeretelméleti szituációt.)

A tanulmány a „valóság” átértékelésének ezt a nagyon fontos ismeretelméleti gesztusát fedezi föl a XX. század elejének gondolkodásában, illetőleg poétikájában, éppen ezért meglepő kisé, hogy nem említődik sem Gide, sem Huxley idevágó regényének címe, sőt, Conrad amúgy gyakorta hivatkozott *Heart of Darkness*-e sem kerül szóba ezen a helyen. Pedig ez a regény – Kabdebó többször „csalímese”-ként említi, bár nem tudom, hogy ez a (proppi?) kategória valóban a legtalálóbban fedí-e le a művet – éppen az egymás diszkurzusaiba ágyazódó elbeszélő hangok megismerői perspektivikusságát, a tudás megszerzésének illuzórikusságát elbeszélve torkoll az „objektivitásból eredő hézag” sötétjébe. Izgalmasak viszont azok a párhuzamok – és hát végül is ez a tanulmány valódi célja –, amelyek a magyar líra területén fedezik fel ennek az átértékelődésnek bizonyos poétikai megoldásait József Attila, Szabó Lőrinc vagy Weöres Sándor verseiben. Ez utóbbiak kapcsán kerül szóba a keleti filozófia, mint a nyugati gondolkodás réseinek összeillesztésére irányuló filozófiai válaszlehetőség, illetve ennek hazai adaptációi, forrásai. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a Szabó Lőrincről írott meglátás, mely szerint a költő „a keleti filozófiák tanulságait egy hangsúlyosan európai logikával működtetett poétikai gyakorlatban hasznosította”, vajon nem érvényes-e ugyanúgy a tanulmány szerzőjére is, aki a keleti filozófia létértelmezési stratégiáit a maga nagyon is nyugati pozíciójának szempontrendszerén keresztül – „nyugati”, amennyiben a megértés szabályai maguk is kikerülhetetlenül történelem- és kultúrafüggőek – kívánja beilleszteni az európai gondolkodás szerkezetébe? A hasadás-élmény másik retorikai emblémáját a dialogizáló-szintetizáló versbeszéd általános megjelenése mellett a „*tragic joy*” yeatsi formulájában nevezi meg a tanulmány, és veti össze ennek jelentéstartományát és ismeretelméleti eredőjét a kortárs magyar líra hasonló megfogalmazásaival. A retorika mint etika, a retorika mint egy létszemlélet verbális jeleződése vagy formába merevítése teljes joggal válik lényeges szemponttá Kabdebó Lóránt vizsgálódásai során, és talán épp ezért kelthet hiányérzetet, hogy miközben a korszak igen széles kulturális spektrumát mozgósítja összeolvasásai során, miért nem említődik meg legalább jelzésszerűen az a nyelvfilozófiai háttér, amely szintén hathatós segítséget nyújthatna a kor hasadás-élményének jellemzéséhez, és amely vélhetőleg még tovább ár-

⁴ Ib. 139.

⁵ Ib. 143.

nyalhatná a hazai poétikai szemlélet(váltás) jellemzését, kontextusba helyezését is. (Nemcsak arra a Vaihingerre gondolok, akinek *Als ob*-filozófiája szerintem érezhető nyomot hagyott Kabdebó szemléletén, hanem azokra a filozófusokra, akik – mint pl. F. Mauthner vagy E. Mach – éppen a megismerésben mutatkozó rések, hézagok nyelvi vonatkozásait elemezték.) De lehet, hogy ez csak szórszálhasogatás, mert *A nyugati gondolkodás „hézagai” a poétikában* c. tanulmány rendkívül gazdag szempont- és hivatkozásrendszere, kulturális példatára és szellemes egybelátási-kísérlete meggyőző erővel rekontextualizálja a kor hazai irodalmi változásainak egy fontos aspektusát, pontosabban: maga a kabdebói módszer az, ami eleddig ismeretlen arcát képes megrajzolni a század eleji magyar lírában zajló poétikai szemléletváltásoknak, illetőleg azok körülményeinek. Ahogy említettem, a tanulmány összegző erejének tűnik a kötet szövegeihez képest, ennek oka nyilván abban is keresendő, hogy számos helyen modulszerűen illeszt magába olyan kisebb-nagyobb tömböket, szövegegyeségeket, amelyek Kabdebó régebbi írásaiból más ismerősek lehetnek. Így például a tanulmány József Attilával foglalkozó része olvasható volt már az előző kötet lapjain is⁶, ahogyan a Szabó Lőrinc-értelmezésekben is visszaköszönnek a régebbi tanulmányok bizonyos meglátásai, megfogalmazásai. Ez a sajátosság ugyan a „*Ritkúl és derül az éjszaka*” egyéb tanulmányaiban is megfigyelhető, mégis, *A nyugati gondolkodás hézagai...*-ban a különböző helyekről kiemelt mozaikok körültekintő és módszeres összeillesztése egy olyan rétegzett, gazdag mintázatú és széles perspektívát átfogó képet eredményez, ahol a párhuzamok, kapcsolódások és egymáshoz látások szövevényes mintázata egy kulturális korszak gazdagon árnyalt jellemzését nyújtja. Azt hiszem, az itt megfogalmazott összefüggések, felvetett ötletek jó része fogja majd későbbi vizsgálódások kiindulópontját képezni.

Ezt követően a kötetzáró négy rövidebb írás – *Négy vázlat* összefoglaló cím alá rendezve – a nagyvű, összefoglaló tanulmány után kissé furcsán hat, mintha a kötet összeállítója arra számítana, hogy az olvasó figyelme már amúgy is lankad, úgyhogy leghelyesebb lesz olvasmányosabb szövegekkel levezetni az eddigi (szellemi) izgalmakat. Tulajdonképpen igazságtalan az irónia, hiszen valójában csak arról van szó, hogy a szövegek megformáltsága keletkezésük idejének illetőleg annak a pragmatikus szempontnak köszönhetően, hogy milyen alkalomra vagy céllal íródtak, többnyire eltér a tanulmánykötet egészének argumentációjától. A Németh László-tanulmány 1958-as keletkezési dátuma, a Szabó Magda-szöveg születésnapjára való laudáció jellege, vagy a Szabó Lőrincről szóló írás katolikus közegben történő elhangzása értelemszerűen meghatározza megformálódásuk mikéntjét. (Talán a Szentkuthy-írás az, amelyet leginkább a kötetegész gondolati ívéhez illeszkedőnek érzek.) A másik három esetben sem magukkal az egyes írásokkal van baj persze, hanem azzal, hogy terminológiájuk, gondolati szerkezetük nem csupán eltér, hanem esetenként nehezen egyeztethető össze az előző tanulmányokban foglalt érvrendszerrel és meglátásokkal. Így pl. merőben új szempontnak tűnik az addigiakhoz képest, amidőn Szabó Magda kapcsán a „polgári érték”, a „morális indulat” vagy a „társadalmi kritika” jelenik meg értékképző kategóriaként, általában pedig olyan érvek által igazolódik jelentősége, amelyekkel *szemben* neveződött eleddig korszerűnek Szabó Lőrinc vagy József Attila költészete a kötet nagyobbik részét kitevő dolgozatokban.

⁶ Kabdebó Lóránt: Vers és próza a modernség második hullámában, Argumentum, 1996, 139–155

A tanulmánykötet ezzel együtt kivételes teljesítménye a kortárs irodalomtudomány-
nak, többek között azért is, mert tanulmányai lépésről-lépésre újrarájzolják az „iroda-
lomtudomány” szűkösnek gondolt, megszokott határait. Felvillantja azt az utat, amelyen
keresztül az utóbbi években Kabdebó Lóránt egyre biztosabban haladt a számára leggyü-
mölcözőbbnek vélt szemléleti-értelmezői pozíció megragadása érdekében, amely aztán
(pillanatnyilag) szintetizáló eredményét – érzésem szerint – *A nyugati gondolkodás „hé-
zagai”*...-ban érte el.

Szabó Gábor

